

և սեպուհները «ի հանդերձ թագաւորական զարդարէին» (Փար. 54):

Պարսկաստանի ամէն կողմերը, ատրուշաններու մէջ գոհաբանական հանդէսներ ևս կատարուեցան: 700ի չափ մոզեր որոշուեցան նախարարներուն հետ միասին երթալու «մեծ ոմն իշխան օմոգպետի» գլխաւորութեամբ: Մեկնելէն առաջ նախարարները միասնաբար Յազկերտ արքային ներկայացան և իրմէն հրաժեշտ առին իրենց տեղերը մեկնելու համար: Քաջն Վարդան Մամիկոնեան, հոն Յազկերտի հետեւեալ երկգիւմի խօսքը ուղղեց, մինչև հիմա արիութեան և քաջութեան մեծ գործեր ցոյց տուած եմ, սակայն ասկէց վերջը ըսաւ. «Հնարիմ Օգնականութեամբ Ասուծոյ Գործել Գործ Այնպիսի, Զոր Ոչ Միայն Առաջի Ձեռ Արեաց, Այլ Եւ Ի Կայսեր Իրանն Եւ Յայլ Ազգս Պատմեցէ Համբաւն Այն Մինչեւ Յլաւիտեան» (Փար. 55):

Յիրաւի ստոյգ և մարգարէական եղաւ Քաջն Վարդանի վերի յայտարարութիւնը Յազկերտին: Բարիկ և Ատրնեբոսն Սիւնիք՝ Վասակ Սիւնեցիին զաւակները և բղելիս Աշուշա Վրացին իբրեւ պատանդ հոն պահուեցան:

Պարսից կողմէն բաւական թիւով այրուծի ևս պիտի տրուէր, որոնք պիտի ընկերանային Հայ նախարարներուն: Այս առթիւ, մասնաւոր հրահանգներ, պատուէրներ և յանձնարարութիւններ տրուեցան գործին յաջողութեամբ վերջանալուն համար: Մոզերը, հրահանգ ունէին ցրուելու Հայոց, Վրաց, Աղուանից, Լիւնաց, Ազձնեաց, Կորդուաց և Ծօղէից երկիրները և հոն քարոզելու և կազմակերպելու Մազդեզական կրօնքը և անոր վարդապետութիւնը:

ՊԱՐԳԵԻ ՎՐԴ. ՎՐԹԱՆԷՍԵԱՆ

(Նարեկակիի՝ 6)

ՊԱՏՄԱՒԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱԻԱՆԴՈՒԹԵԱՆ

ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Նոր ժամանակներու մէջ փորձեր կը կատարուին, պատմութեան փիլիսոփայութիւնը հիմնաւորելու Քանթի իմաստասիրութեան օրէնքներուն վրայ: Քանի մը իմաստասիրական դպրոցներ կ'առարկէին թէ պատմութիւնը կը տարբերի բնական գիտութիւններէն իբրեւ ոչ թէ ընդհանուրին, այլ մասնաւորին՝ յղացքները. այս հաստատումը միակողմանի ըլլալ կը թուի տրուած ըլլալով որ կ'ըմբռնէ զայն իբրեւ մասնաւոր և թէ ընդհանուր: Բայց պատմութեան մէջ իրենց յատուկ տեղերը ունին թէ՛ թանձրացեալը և թէ՛ մասնաւորը: Տակաւին՝ զանազան պարագաներու մէջ, ընդհանուրը կրնայ մասնաւոր ըլլալ: Օրինակի համար, առնենք «Պատմական Ազգութիւն» յղացքը. առաջին հերթով կը թուի ընդհանուր յղացք մը ըլլալ, բայց թանձրացեալ պատմական ազգութիւն մը միւսնոյն ատեն և տարամբժօրէն պատմական յղացք մըն է: Դար մը ամբողջ, Նօմինալիստներու և Իրապաշտներու միջև վէճը անբաւական եղաւ մասնաւորին խորհուրդը ըմբռնելու համար: Ոչ իսկ Պղատոն թափանձած էր անոր խորհուրդին:

Անհրաժեշտ է որ պատմութեան և ընկերաբանութեան միջև զատորոշում մը ընենք միանգամ ընդ միշտ պարզելու համար այս երկուքին՝ մարդկային կեանքին մէջ կատարած դերը ըմբռնելու համար: Արդի գիտութիւնները այնքան ճիւղաւորուած են որ, հարկադրուած պիտի ըլլանք անոնցմէ շատերուն յարուցած հարցերը չօշափել, ինչպիսիք են օրինակի համար ընկերաբանութիւնն ու հոգեբանութիւնը, բայց առաւելաբար պիտի զբաղինք իմաստասիրութեամբ և պատմութեամբ: Պատմութեան իմաստասիրութիւնը. — պէտք է ի մտի ունենալ — ողբական իրականութիւններու տանող և զանոնք հասկնալի դարձնող կերպերէն մին է: Անիկա գերազանցապէս

ոգիւն գիտութիւնն է որ զմեզ անմիջական յարաբերութեան մէջ կը դնէ ոգեկան կեանքի խորհուրդներուն հետ: Թանձրացեալ ոգեկան իրականութիւն մը շատ աւելի հարուստ և բարդ երեսներ կը ներկայացնէ քան օրինակի համար հոգեբանութեան մէջ երեւան եկած ոգեկան իրականութիւն մը: Պատմութեան փիլիսոփայութիւնը կ'ուսումնասիրէ մարդը իր թանձրացեալ ամբողջութեան և ոգեկան լինելութեան մէջ: Հոգեբանութիւն, մարդակազմութիւն, և շատ մը ուրիշ մարդկային գիտութեան մարդեր թէև կ'ուսումնասիրեն մարդը, բայց անամբողջ կերպով, իր այս կամ այն երեսին վրայ: Պատմութեան իմաստասիրութիւնը կ'ուսումնասիրէ մարդը իր վրայ ներգործող աշխարհի ուժերուն յարաբերաբար, որ է ըսել իր թանձրացեալ և ամբողջական լինելութեան մէջ: Բաղդատաբար, մարդուն մօտենալու և զայն լաւագոյնս ուսումնասիրելու միւս բոլոր կերպերը վերացական են:

Մարդկային ճակատագիրը կրնայ իմացուիլ պատմութեան իմաստասիրութեան այս թանձրացեալ գիտութեամբ: Ըսինք թէ ուրիշ գիտութիւններ չէին ուսումնասիրեր մարդկային ճակատագիրը, որ բարդ էր և բազմերես, զանազան աշխարհային ուժերու ներգործութենէն:

Զանազան ուժերու յառաջացուցած այս բարդութիւնը, ծնունդ կոչուող իրականութեան մասնաւոր կարգի (Order) մը, որուն կ'ըսենք պատմական իրականութիւն: Այսպէս, թէև նիւթական և տնտեսական արտադրիչներ կարեւոր դեր մը ունին պատմութեան մէջ, թէև պատմական նիւթապաշտութիւնը, զորս ես ոգեկանօրէն կը մերժեմ, չի կրնար ուրացուիլ իբրև մասնակի իրականութիւն, որ պատմական իրականութեան մէջ հաստատուած է խորունկ ոգեկան հիմերու վրայ: Նիւթական էլեմանցներ, միայն մասնիկներ են պատմական իրականութեան ոգեկանութենէն: Իրապէս մարդուն տնտեսական կեանքը կը կենայ ոգեկան հիման մը վրայ:

Մարդը՝ լայն առումով և բարձրագոյն աստիճանի մը վրայ պատմական էակ մըն է: Անիկա պատմութեան մէջ տեղ մը կը զբաւէ, և փոխադարձաբար, պատմութիւնը իր մէջ: Պատմութեան և մարդուն միջև

գոյութիւն ունի խորունկ, խորհրդաւոր և սկզբնական յարաբերութիւն մը և այնպիսի թանձրացեալ միջանկախութիւն մը որ չէ կարելի զանոնք իրարմէ բաժնել: Այնքան անկարելի է անջատել մարդը պատմութենէն և նկատել զայն վերացաբար, որքան անկարելի է անջատել պատմութիւնը մարդէն և քննել զայն առանձին, ոչ մարդկային հայեցակէտէ մը: Ձէ կարելի նաեւ քննել և արժեւորել մարդը, երբ անիկա պարպուած է իր ամենախորունկ պատմական իրականութենէն և ոգեկանութենէն: Զանազան փիլիսոփայական դպրոցներ, պատմութեան և անով պայմանաւոր իրականութեան վրայ նայած են իբրև պարզ ֆենոմեն մը, իբրև յայտնութիւն մը արտաքին աշխարհին՝ բերուած մեր փորձառութեան: Ձէ կարելի դէմյանդիմանել զայն նուսնալ իրականութեան, ինչպէս Քանթ փորձեց ընել: Կը հաւատամ թէ պատմութիւնը պարզապէս ֆենոմեն մը չէ, — ուստիկա, պատմութեան փիլիսոփայութեան ամենէն կարեւոր վարկածն է —: Պատմականը, բառին լայն իմաստով, իր հետ կը բերէ աշխարհին ներքին ոգեկան բնոյթը, և մարդուն ներքին ոգեկան էութիւնը, և ոչ թէ պարզապէս արտաքին երեւոյթ: Պատմականը իր բնոյթով խորապէս էաբանական է և ոչ թէ երեւութական, միանգամ ընդ միշտ հաստատած ըլլալու համար այս իրականութիւնը: Անիկա իր արմատները խրած է լինելութեան նախնական բլանի մը վրայ, եթէ կարելի է այսպէս ըսել, ու այսպէս է որ կարող կ'ըլլանք հաղորդակցիլ անոր հետ ու հասկնալ զայն:

Որպէսզի կարող ըլլանք մտնել պատմութեան խորհուրդը, հարկ է որ զմեզ անոր մէջ զգանք, գիտակցինք թէ անիկա մեր պատմութիւնն է: Այս ձեւով է որ պատմութեան ճակատագիրը ի յայտ կու գայ մարդկային ոգիին խորութիւններուն մէջ: Բոլոր պատմական դարաշրջանները — կանխագոյն չըջաններէն մինչև մեր օրերը — կը ներկայացնեն մեր պատմական ճակատագիրը, անոնք բոլորը մերն են: Պատմութեան ներքին հոգին իր բոլոր պայծառութեամբ մուտք կը գործէ այլակերպման պրօցէսի մը մէջ որ տեղի կ'ունենայ մի միայն պատմական յիշողութեան մէջ: Անիկա թէ պատմութեան — անոր հոգին

ըմբռնելու — և թէ մարդուն համար հա-
ւասարապէս ճիշտ է: Որովհետեւ մարդ-
կային Բէրսօսալիթէ-ն եթէ լման ամբողջի
մը չէ առնջուած յիշողութեամբ, չի կըր-
նար ըմբռնել մարդկային հոգին իրրեւ որոշ
իրականութիւն մը: Բայց պատմական յի-
շողութիւնը, պատմութեան գիտութիւնը
ունենալու իրրեւ միջոց, մասն է պատմա-
կան աւանդութեան մը, որմէ դուրս ա-
նիկա գոյութիւն չի կրնար ունենալ:

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԲՆՈՅԹԸ

ԲՆԱԶԱՆՅԱԿԱՆԸ ԵՒ ՊԱՏՄԱԿԱՆԸ

Պատմութիւնը ըստ ինքեան առարկա-
յական և փորձառական տուեալ մը չէ, այլ՝
գիցարանութիւն մը: Բայց գիցարանութիւ-
նը հէքեաթ կամ վէպ ըլլալէ աւելի իրա-
կանութիւն մըն է: Դիցարանութիւնը ժո-
ղովուրդի մը յիշողութեանը մէջ մնացած
անցեալ դէպքերու վերյուշն է որ, արտա-
քին, առարկայական աշխարհի սահմանները
կ'անգրանցնի, յայտնաբերելով իտէալական
աշխարհ մը:

Ըստ Շէլլինկի, գիցարանութիւնը մարդ-
կութեան նախնական պատմութիւնն է, Բայց
գիցերը չեն պատկանիր հեռաւոր և անյի-
շատակ ժամանակներու, արդի շրջաններ
ալ ունին գիցեր ստեղծելու ելեմաներ:

Բոլոր պատմական մեծ դարաշրջաննե-
րուն՝ նոյնիսկ արդի ժամանակներու մէջ,
ուր ալններ և ձգտում մը կը տեսնուի ար-
ժեգրկելու գիցարանութիւնը, նոր գիցերու
ծնունդ կայ: Այսպէս, Ֆրանսական Յեղա-
փոխութեան դարը, առատ է նոր գիքերով:
Նոյնինքն յեղափոխութիւնը կը տեսնենք
պատմութեան մեծ գիցարանութեամբ, որ
եքկար ատեն սնուցուեցաւ պատմագէտ-
ներէ: Նման գիցարանութիւններ ևս կը
տեսնուին Միջին դարերուն և Վերածնուն-
դի դարուն մէջ, երբ տակաւին պատմու-
թիւնը չէր լուսաւորուած Raison-ի պայ-
ծառ լոյսով:

Տարամերժօրէն առարկայական (objective)
պատմութիւնը անհասկնալի պիտի ըլլար:

տրուած ըլլալով որ, մենք սովորութիւնը
ունինք խորունկ և խորհրդաւոր առնչու-
թիւն մը տեսնելու պատմութեան առար-
կային հետ: Պատմութիւնը լաւագոյնս ըմ-
բռնելու համար, հարկ է որ թէ՛ ենթական
և թէ՛ առարկան պատմական ըլլան: Եթէ
ենթական իր ներքին զգայնութեամբը իր
մասնակցութիւնը չբերէ պատմութեան, չի
կրնար հասկնալ պատմութիւնը:

Անձնիւր ոք, իր ներքին բնութեամբ կը
ներկայացնէ տեսակ մը microcosm (փոքր-
աշխարհ), որուն մէջ իրականութիւնը և
պատմական մեծ դարաշրջանները կը միա-
նան և կը համադրուի:

Մենէ իւրաքանչիւրը, պարզապէս տիե-
զերքին մէկ փոքրիկ բեկորը չէ, այլ աշ-
խարհ մը ինքն իր մէջ, — աշխարհ մը լոյ-
սին բերուած, կամ վարագուրուած, հա-
մաձայն գիտակցութեան, որ առաւել կամ
նուազ թափանցող և տարածական է:

Իբր արդիւնք պատմական քննադա-
տութեան՝ ենթակայի և առարկայի բաժա-
նումը՝ նիւթը պիտի հայթայթէ պատմական
գիտութեան: Պատմութեան աւանդութիւ-
նը, որ արժեգրուած էր քննադատութե-
նէն, կարելի կ'ընէ մեծ և թաքուն (occult)
յիշողութեան արարք մը:

Աւանդութիւնը արտաքինօրէն պարտա-
դրեալ իրականութիւն մը չի ներկայացնէր
որ հեռի է Մարդէն, այլ իրականութիւն մը
որ արտայայտութիւնն է ներքին խորհրդա-
ւոր կեանքին, որուն մէջ անիկա կրնայ պա-
հեւ իր ենթագիտակցութիւնը և կը զգայ
ինքզինքը իրրեւ ոչ ուժացեալ մասնակից մը:

ՆԻՔՕԼԱ ՊԵՐՏԻԱԷՎ Թրգիլ.

ԶԱԻԷՆ ԱՐԴ. ԶԻՆԶԻՆԵԱՆ
(Շարունակելի)

